

І.Г. Ткаченко про трудову підготовку учнів сільської школи

(До 90-річчя від дня народження)

Надія КАЛІНІЧЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, заслужений учитель України

Творчий доробок Івана Гуровича Ткаченка (1919–1994 рр.) – вагомий внесок у теорію і практику вітчизняної педагогіки. Він є автором системи трудової підготовки сільських школярів, яка стала провідною в моральному, інтелектуальному та естетичному вихованні особистості підлітків.

З 1944 по 1979 рік Іван Гурович працював директором Богданівської середньої школи № 1 Знам'янського району Кіровоградської області. За період своєї педагогічної діяльності він показав себе талановитим керівником і організатором педагогічного колективу, активним громадським діячем.

З 1945 року І.Г. Ткаченко – науковий кореспондент Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Він є автором 9 книг та брошур, 80 наукових статей в педагогічних журналах і збірниках, більш як 150 наукових статей у центральних та регіональних газетах з проблем трудової підготовки учнівської молоді.

За багаторічну і плідну працю в 1960 році його нагороджено орденом Леніна, а в 1962 році присвоєно звання «Заслужений вчитель Української РСР». І.Г. Ткаченка обирали депутатом Знам'янської районної ради, Верховної Ради УРСР, членом Президії Верховної Ради УРСР. Творчий досвід, глибокі знання, відчуття нового забезпечили йому високий авторитет і повагу серед учителів та громадськості району, області, республіки й колишнього Союзу. У школі реалізовувалися новаторські ідеї з трудової підготовки та виховання учнів на хліборобських традиціях. І.Г. Ткаченко одним із перших ініціював організацію учнівських навчально-виробничих бригад та комсомольсько-молодіжних таборів праці і відпочинку в Україні.

З 1971 року на базі школи працювала науково-дослідна лабораторія з проблем трудового виховання і професійної орієнтації учнів сільської школи Інституту педагогіки України. Цього самого року І.Г. Ткаченку присвоєно звання Героя Соціалістичної праці з врученням ордена Леніна та медалі «Золота зірка». У 1973 році він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Пути и методы усовершенствования политехнического обучения и трудового воспитания старшекласников сельской школы».

Книжки І.Г. Ткаченка «Богданівська середня школа» та «Трудове виховання старшокласників» відзначені відповідно другою та третьою преміями Республіканського педагогічного товариства.

Іван Ткаченко

І.Г. Ткаченко разом із колективом Богданівської середньої школи №1 розробив і апробував ефективну систему трудової підготовки учнівської молоді, залучення школярів до суспільно корисної праці, підготовки до самостійного трудового життя. Педагог-новатор одним із перших у колишньому СРСР створив експериментальне навчально-дослідне господарство учнівської виробничої бригади. За бригадою були постійно закріплені засоби виробничої діяльності для організації продуктивної праці, дослідницької роботи з упровадження експериментальних методів вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур і збільшення виробництва продуктів тваринництва. Навчально-дослідне господарство в Богданівській середній школі було економічно-господарською і технічною базою виробничого навчання, лабораторно-практичних занять і виробничої практики членів учнівської бригади [1].

Ще в 1954 році в доповіді «Про підготовку учнів до практичної діяльності» на засіданні обласної ради з народної освіти І.Г. Ткаченко розкрив сутність і значення політехнічного навчання, яке реалізовувалося на уроках, під час проведення навчальних екскурсій, у процесі роботи на навчально-дослідній ділянці. Доповідь була аргументована прикладами із шкільної практики, детальною характеристикою сівозмін та дослідницької роботи на ділянці. Вона розкривала системний підхід у підготовці учнів до практичної діяльності, цілеспрямовану, творчу роботу директора, вчителів та учнів [7].

У школі було створено комплекс політехнічної трудової підготовки школярів, який забезпечував:

– науково-теоретичну підготовку старшокласників, де провідними були природничі науки і основи сільськогосподарського виробництва;

– систему практичних робіт старшокласників у технічних гуртках та гуртках сільськогосподарсько-дослідництва;

– виконання трудових завдань під час навчально-виробничої практики в навчально-дослідному господарстві учнівської бригади.

Під час науково-дослідної діяльності була реалізована ідея виробничої періодизації в роботі учнівської бригади. Акцентувалась увага на використанні виробничого оточення для ефективної профорієнтаційної роботи з урахуванням психолого-фізіологічних особливостей кожного вихованця. Продуктивна праця членів учнівської бригади нормувалась відповідно до вікових особливостей учнів, педагогічних і агротехнічних вимог та конкретних умов виробництва. При цьому створювалися організаційно-педагогічні умови, що забезпечували продуктивність і культуру праці учнів, участь кожного у виробничих процесах, розподіл матеріальної винагороди за вироблену сільськогосподарську продукцію. Заробітна плата нараховувалась із суспільного фонду бригади, звідси ж виділялися кошти для преміювання членів бригади та колективних екскурсій, мандрівок з метою вивчення духовної і матеріальної культури народу.

У системі планування значне місце посідали плани організації виховної роботи в учнівській бригаді, які класні керівники разом з учнівським активом складали на рік (півріччя). При цьому враховувалися вік учнів, зміст загального і виробничого навчання, особливості і характер продуктивної праці під час виробничих періодів роботи бригади.

Плануючи виховну роботу в класі (виробничій ланці), класні керівники 9–11 класів дотримувалися педагогічних вимог щодо змісту розділів плану виховної роботи. Провідним у планах було використання моральної сили колективу учнівської бригади з виховання у старшокласників умінь самоконтролю, взаємоконтролю, громадського контролю за якістю навчальної і виробничої праці кожного члена бригади.

Колектив Богданівської середньої школи під керівництвом І.Г. Ткаченка визначив і реалізував такі педагогічні вимоги в роботі виробничої бригади:

- врахування вікових особливостей членів бригади (перший етап виробничого навчання для учнів 9 класів і другий етап виробничого навчання для учнів 10–11 класів; характер формування виробничих умінь і навичок відповідно до визначених етапів виробничого навчання);

- використання можливостей учнівської бригади як виробничого колективу для профільної підготовки і професійного вибору старшокласників;

- послідовність та систематичність морального виховання на основі виробничої діяльності членів бригади;

- заохочення учнів до самоосвіти і самовиховання [2, арк. 196].

Діяльність учнівської виробничої бригади стала своєрідною науковою лабораторією і сприяла розвиткові змісту та форм трудової підготовки учнівської молоді в сільських школах області, республіки.

Трудова підготовка в Богданівській середній школі реалізувалася і в процесі позакласної роботи, де практично застосовувалися і доповнювалися знання, вдосконалювалися вміння і навички. Система позакласної роботи охоплювала: а) роботу гуртків; б) предметні вечори й олімпіади; в) масові заходи (читацькі конференції, диспути, літературні і тематичні вечори, зустрічі); г) екскурсії, подорожі, експедиції; г) організацію і проведення виставок дитячої творчості; д) суспільно корисну і продуктивну працю зі створення матеріальних цінностей для суспільства.

У технічних гуртках кожен учень набував трудових навичок розмічування, свердління, обпилювання, клепаання, нарізування різьби, складання виробу, а також політехнічних – виготовлення і читання схем технічного креслення, розрахунок потужності електродвигуна, з'єднання валів насоса і двигуна, монтаж підшипників, патрубків і сальників, знімання робочої характеристики насоса тощо. У дітей розвивалися кмітливість, ініціативність, умілість, бо практичні завдання гуртківців охоплювали експеримент, виготовлення приладів, моделей, підготовку рефератів. У процесі індивідуального виготовлення приладів і технічних виробів учні використовували верстати, інструменти шкільних майстерень, цехів та лабораторій виробництва.

Науково-технічні завдання з конструювання та моделювання приладів, моделей і технічних пристроїв диференціювалися за рівнем підготовки учнів і поетапно ускладнювалися. Перший етап – копіювання: а) виготовлення приладу за малюнком з описом його будови; б) виготовлення приладу за кресленням; в) виготовлення приладу за ескізом. Другий етап – технічна творчість; а) виготовлення приладу за усним інструктажем; б) виготовлення приладу за зразком, але з удосконаленням його; в) виготовлення нового приладу із збереженням технічної ідеї.

Учень міг самостійно або за порадою вчителя обрати модель чи прилад для виготовлення. Секція технічної документації шкільного конструкторського бюро допомагала йому виконати відповідні технічні креслення всіх складових частин, деталей моделі чи приладу. Секція матеріалознавства сприяла в доборі матеріалів для виготовлення приладу, моделі, пристрою, механізму, а також деталей, вузлів, які необхідно було придбати в спеціальному магазині. Секція наукової консультації допомагала учням на всіх етапах роботи над приладом (моделлю). Секція організації праці разом з учнем складала графік його роботи над приладом (моделлю), організувала робоче місце, добирала відповідні інструменти і верстати: у майстернях по дереву або металу, у робочій кімнаті з естетичного оформ-

лення приладу (моделі) – і консультувала щодо написання звіту про роботу. Звіт разом із технічною документацією і приладом (моделлю) розглядав виставочний комітет щодо експонування його на шкільній виставці технічної творчості.

І.Г. Ткаченко домагався, щоб процес виготовлення приладів, моделей і пристроїв спирався на певні педагогічні вимоги. З огляду на це завдання мали бути такими:

- пов'язані з програмним матеріалом з основ природничих і математичних наук та сільськогосподарського виробництва;

- мати політехнічний характер і сприяти учням у вивченні будови парових турбін, двигунів внутрішнього згорання, реактивних двигунів, вітроподвигунів;

- враховувати потреби у вивченні нової техніки і автоматики, телемеханіки, електроніки, телебачення тощо;

- охоплювати експеримент, виготовлення приладів, моделей, підготовку рефератів тощо;

- посилені за технічною ідеєю і пов'язані з практичним використанням верстатів, інструментів шкільних майстерень по дереву, металу, а також майстерень, цехів і лабораторій виробництва. І.Г. Ткаченко зазначав, що виготовлення навчальних приладів у технічних гуртках не повинно бути самоціллю, а засобом для розвитку творчого мислення [4].

Ефективною формою звіту членів технічних гуртків, підсумковим етапом політехнічного навчання й трудової підготовки учнів була шкільна виставка технічної творчості, що організовувалася щороку. Виставка врочисто відкривалася в актовому залі і протягом місяця її відвідували учні школи, батьки і шефи. Екскурсоводами були учні, які демонстрували роботу сконструйованих ними приладів, діючих моделей і пристроїв. Це було свято технічної думки, культури, естетики праці. І.Г. Ткаченко писав: «Експозиція виставки і естетичне її оформлення – це рівень технічної культури школи взагалі, без якої немислима сучасна трудова школа» [там само, арк. 27]. Після експонування на виставці технічної творчості прилади й моделі передавали до навчальних кабінетів школи, де їх використовували на уроках як наочні посібники під час демонстраційних експериментів і лабораторних робіт.

Особливо ефективно організовувалась робота гуртків з конструювання діючих моделей сільськогосподарських машин, розвитку раціоналізаторських і конструкторських умінь учнів. Керівниками таких гуртків були не тільки вчителі фізики і виробничого навчання, а й інженери, техніки-механіки, механізатори колгоспного виробництва, які самі займалися вдосконаленням конструкцій сільськогосподарських машин і раціоналізацією сільськогосподарського виробництва. Організуючи роботу старшокласників у гуртках технічної творчості, класні керівники разом із керівниками гуртків спрямовували її на виховання в них трудового терпіння, витривалості, наполегливості, кмітливості, вміння правильно обробити матеріал, читати технічні

креслення. Завдання вчителя-вихователя, наголошував директор, і полягає в тому, щоб вчасно помітити і підтримати «хворобу» учня на техніку.

Учнівським науковим товариством «Юний дослідник» впродовж багатьох років керували вчителька біології Г.Р. Григор'єва, науковці Кіровоградської обласної дослідної сільськогосподарської станції, спеціалісти базового господарства. Воно об'єднувало кілька гуртків: юних натуралістів (1–7 класи), юних тваринників (7 класи), юних агрохіміків (9–10 класи), юних садівників та бджолярів (9–10 класи) [3, с. 128].

Гурток «Юні агрохіміки» (керівник Г.Р. Григор'єва) проводив теоретичні та практичні заняття в хімічному кабінеті, агрокласі з використанням хімічної лабораторії, досліди на шкільній навчально-дослідній ділянці, на навчально-дослідному полі учнівської бригади, у тваринницькому відділі. Члени гуртка цікавилися дослідницькою справою, мали ґрунтовні знання з хімії та біології.

Важливе місце як на уроках, так і в позакласній роботі відводилося виконанню завдань практичного змісту. При цьому використовувалися рекомендації наукових установ щодо норм і способів внесення мінеральних і органічних добрив, довідковий матеріал з умісту елементів живлення в мінеральних і органічних добривах, приклади з діяльності місцевого колгоспу, результати дослідів на шкільній сільськогосподарській ділянці та на полях учнівської виробничої бригади.

Програма гуртка розраховувалася на два роки. Серед практичних занять гуртківців особливе місце посідали роботи з вивчення властивостей ґрунту, складання карти ґрунтів, яка давала можливість на обмежених площах вносити органічні і мінеральні добрива відповідно до вироблених рекомендацій. Члени гуртка виконували навчально-практичні досліди такого змісту: вплив добрив на урожайність озимої пшениці, вплив підживлення різними мінеральними добривами на врожайність кукурудзи; навчально-пізнавальні виробничі досліди: вплив позакореневого підживлення комплексними мінеральними добривами на врожайність озимої пшениці; вплив фосфорних добрив, унесених різними способами і в різні строки, на врожайність гороху та озимої пшениці; навчально-творчі виробничі досліди із сортовивчення озимої пшениці, дії стимуляторів росту на врожайність картоплі тощо. Усі спостереження юні дослідники ретельно фіксували в щоденниках, що надавало змогу здійснити обґрунтовані висновки.

Щороку в актовій залі школи в листопаді відкривалася сільськогосподарська виставка, на якій експонувалися роботи гуртківців товариства «Юний дослідник», а також експонати випускників школи, які працювали в місцевому колгоспі. Експозицію виставки вивчали учні, батьки, колгоспники і громадськість села. Екскурсоводами були учні, які рекомендувалися радою товариства.

Дослідницька робота старшокласників, спрямована на сферу матеріального виробництва, зба-

гачувала їх економічними знаннями та життєвим досвідом і була вагомим складовим навчально-виховного процесу. Вона органічно поєднувалася з навчанням і сприяла вивченню основ сільськогосподарського виробництва.

Проведення дослідів потребувало від членів бригади знань теоретичного матеріалу з основ наук, зокрема з хімії, біології, фізики і математики, агробіології, аналізу проведених метеорологічних і фенологічних спостережень та навичок дослідницької роботи. До участі в дослідницькій роботі залучалися всі члени бригади, а для проведення складних виробничих дослідів організовувалися окремі ланки з 10–15 осіб. Дослідницьку роботу очолював керівник виробничого навчання з участю агронома колгоспу, вчителів виробничого навчання.

Розглянувши експериментальну діяльність Богданівської середньої школи з трудової підготовки учнівської молоді, зазначимо, що її підґрунтя становили такі чинники:

- навчально-дослідне господарство як матеріальне середовище для здійснення сільськогосподарської виробничої практики;
- науково обґрунтований план і графік роботи в навчально-дослідному господарстві протягом усього року;
- участь учнів 9–10 класів у сільськогосподарському дослідництві;
- забезпечення наукової і господарської спрямованості виробничих дослідів;
- організація табору праці і відпочинку на період літньої виробничої практики;
- поєднання матеріальних і моральних стимулів праці в процесі організації змагання між членами і ланками бригади;
- виконання трудових завдань переважно механізованими знаряддями праці;
- систематичний облік праці відповідно до науково обґрунтованих норм у трудовій книжці члена учнівської бригади;
- організація і проведення сільськогосподарської виставки і свята «День врожаю».

І.Г. Ткаченко запровадив у шкільне життя яскраві традиційні свята: «Свято врожаю», «Свято першої борошни», «Я – член учнівської бригади», «Змолоду честь трудову бережи», «Естафета поколінь хліборобів». Зміст, форми і методи проведення свят були різноманітними, але завжди учні одержували оцінку своєї праці і праці своїх товаришів, зустрічалися з представниками різних професій, передовиками виробництва. «Ми не знаємо певно, – писав І.Г. Ткаченко, – ким стануть у житті наші учні, але ми прагнули показати, які цінності залишає праця людини на землі, і запалити у їхніх серцях вогонь любові до Батьківщини» [5, арк. 81].

Вперше в 1964 році з ініціативи Івана Гуровича було запроваджено нову трудову традицію на Кіровоградщині – свято «Естафета поколінь хліборобів» – урочисте прийняття випускників середніх шкіл до колективу колгоспу. Згодом свято стало традиційним у багатьох сільських школах.

Дар хлібороба в людині, як і дар художника, треба своєчасно відкрити. А відкривши – терпляче й наполегливо працювати, щоб за допомогою великого будівничого – Праці – створити Людину. Ці слова можна вважати девізом колективу вчителів школи, які впродовж двадцяти років теоретично обґрунтували й ефективно реалізували один із важливих принципів трудової підготовки: в сільській школі виховання любові до праці хлібороба має стояти на рівні виховання любові до науки, техніки і мистецтва. Учителі навчали своїх вихованців створювати матеріальні цінності для суспільства, берегти і примножувати шкільні традиції [6].

Повчально, що трудові традиції, започатковані в 60-х роках, сприяли створенню суспільних цінностей, які служать людям і нині. Це закладений на шкільній садибі фруктовий сад, обсаджена липами, каштанами, горіхами територія школи площею чотири з половиною гектари, заліснене урочище Сичеве, де нині молода діброва займає 20 гектарів. Учителі прагнули, щоб трудовий ентузіазм учнів став надійним помічником у навчально-виховній роботі, тим фактором, який ефективно впливає на якість навчання і поведінку дітей.

Культу, які в своєму житті сповідував талановитий педагог-новатор І.Г. Ткаченко, – ерудиція, позитивні емоції, естетика, були характерні для навчально-виховного процесу. Через кожну творчу роботу учні засобами мистецтва виражали своє ставлення до людей, природи, України. Ефективність естетичного виховання в Богданівській середній школі забезпечувалась на уроках, у позакласній роботі, у процесі навчально-виховної практики та суспільно корисної діяльності учнів. Поряд з вимогами технологічного характеру широко застосовувалась естетична оцінка праці школярів.

Визначаючи в 70-х роках перспективи розвитку школи, колектив виділив такі завдання:

- використання раціональних шляхів опанування учнями способів і прийомів застосування знань під час виконання не лише навчальних і пізнавальних завдань, а й завдань виробничого характеру;
- вдосконалення методики самоосвіти учнів, яка навчає їх способів і прийомів самостійної роботи над науковою і технічною інформацією, сприяє самостійному здобуванню знань;
- удосконалення шляхів і методів моральної і психологічної підготовки учнів до праці в сільськогосподарському виробництві.

Багаторічний досвід експериментальної науково-педагогічної діяльності дав змогу І.Г. Ткаченку теоретично обґрунтувати і втілити в практику взаємозв'язок трудової підготовки з моральним, естетичним, економічним та екологічним вихованням учнів.

Педагогічний колектив Богданівської середньої школи під керівництвом І.Г. Ткаченка на початку 70-х років започаткував інтернаціональний табір праці й відпочинку «Дружба». Діяльність табору –

одна з яскравих традицій, яка збагатила духовне життя регіону.

У літньому таборі «Дружба» вчителі спрямовували учнів на поглиблення знань з біології, хімії, фізики, техніки, вироблення в них практичних умінь і навичок сільськогосподарської праці, створювали необхідні умови для реалізації міжпредметних зв'язків, поєднували теорію з практикою, зокрема сільськогосподарського виробництва; проводили дослідницьку роботу на великих масивах, використовували техніку, впроваджували передовий досвід. У членів табору виховували почуття дружби, товаришування, колективізму; любові до сільськогосподарства тощо.

Педагогічний колектив Богданівської середньої школи використав потенційні можливості соціальної інфраструктури, виховуючи в дітей любов до землі, до хліборобської праці, прагнення господарювати на ній економно, продуктивно. Щороку більш як 40% випускників Богданівської середньої школи залишалися працювати в сільському господарстві і набували різних професій у сільськогосподарських ВНЗ і технікумах. Випускники – трактористи і лікарі, агрономи і вчителі, токарі та інженери, доярки і військові – вдячні школі за те, що дала їм знання, навчила шанувати працю, творити красу.

Понад двадцять років І.Г. Ткаченко закладав основи проектно-цільового формування творчого працівника агропромислового комплексу на основі змістовної системи трудової підготовки. Шляхи поглиблення знань для розширення сфери практичної діяльності він убачав у єдності трудової підготовки й загального розвитку особистості – інтелектуального, морального, естетичного та фізичного, яка реалізовувалася в учнівських наукових товариствах, гуртках, секціях, колективі учнівської виробничої бригади.

І.Г. Ткаченко в Богданівській школі створив умови для формування суспільно значущої мотивації праці, обґрунтував і реалізував педагогічні вимоги до трудової діяльності учнів [3].

Основними факторами, які визначали ефективний характер політехнічного навчання і трудового виховання старшокласників, були:

- обов'язковість трудового навчання для всіх учнів;
- наявність у школі відповідної навчально-матеріальної бази для трудового навчання, яка охоплювала: майстерні, навчальні кабінети з предметів політехнічного циклу і дисциплін трудового навчання, шкільну навчально-дослідну ділянку і сад, навчально-дослідне господарство учнівської бригади з відділами землеробства, тваринництва і засобів механізації;
- забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами з вищою педагогічною і спеціальною освітою;
- сприятливе сільськогосподарське оточення, зміст якого визначався високим рівнем економічних досягнень місцевого господарства;
- розробка перспективного плану місцевим колгоспом щодо потреб у кадрах для всіх галузей

сільськогосподарського виробництва на періоди 1966–1970 і 1971–1975 років;

– індивідуальний підхід з урахуванням інтересів і здібностей учнів щодо вибору майбутньої професії.

Отже, яскравими сторінками новаторської педагогічної діяльності І.Г. Ткаченка стали учнівська виробнича бригада, інтернаціональний табір праці і відпочинку старшокласників «Дружба», традиційні шкільні свята, постійно діючі педагогічна й учнівська виставки. Він майстерно використовував надбання етнопедагогіки, фольклору, краєзнавства, української хліборобської культури для реалізації завдань соціалізації учнівської молоді.

Література

1. Ткаченко І.Г. Прищеплення учням любові до сільськогосподарських професій / І.Г. Ткаченко // Школа і виробництво : зб. ст. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 129–130.
2. Ткаченко І.Г. Організація трудового навчання й виховання в процесі навчально-виробничої практики в сільськогосподарському виробництві: дис. ... канд. пед. наук. Т. III. Методика. Рукопис. 1968 р. // ДАКО. – Ф. 7138. – Оп. 1. – Арх. 16. – 255 арк.
3. Ткаченко І.Г. Трудове виховання старшокласників / І.Г. Ткаченко. – К.: Рад. шк., 1971. – 144 с.
4. Ткаченко І.Г. Учебно-производственная и воспитательная работа в ученической бригаде. Рукопись. 1962 г. // ДАКО. – Ф. 7138. – Оп. 1. – Арх. 24. – 114 арк.
5. Ткаченко І.Г. Організація виховної роботи в учнівській комплексній навчально-виробничій бригаді колгоспу (радгоспу) в сільській середній загальноосвітній трудовій політехнічній школі з виробничим навчанням. Рукопис. 1964 р. // ДАКО. – Ф. 7138. – Оп. 1. – Арх. 22. – 138 арк.
6. Ткаченко І.Г. Трудовое воспитание старшекласников / И.Г. Ткаченко // Школа и производство. – 1966. – № 11. – С. 29–34.
7. Доклад директора Богдановской средней школы тов. Ткаченка И.Г. «О подготовке учащихся к практической деятельности» 22 октября 1954 г. на заседании Совета по народному образованию при Облоно и ИУУ // ДАКО. – Ф. 4789. – Оп. 4. – Арх. 77. – 20 арк.

Анотації

У статті висвітлюється новаторська діяльність педагога і вченого Івана Гуровича Ткаченка щодо розбудови сільської школи, де визначальними компонентами були пізнавальна продуктивна праця та науково-дослідницька робота учнів.

В статті освещается новаторская деятельность педагога и ученого Ивана Гурьевича Ткаченко по обустройству и развитию сельской школы, где определяющими компонентами были познавательный производительный труд и научно-исследовательская работа учащихся.

The innovation activities of teacher and scientist Ivan Hurovych Tkachenko on country school's improvement the determinative component of which were cognitive productive work and pupils' scientific research is considered in the article.